

Poliittiset stereotypiat

Johdanto

Ihmismieli käsittelee asioita stereotyypein: monimutkaiset ja vivahteikkaat kokonaisuudet on helpompaa kategorisoida luokkiin, lajitella ja nimetä. Suuria ryppäitä, kokonaisuuksia, on helpompi käsitellä kuin jokaista yksilöä tai yksittäistapausta. Stereotyypit ovat näin ollen myös luonnollinen osa poliittista kieltä ja kulttuuria, koska retoriikassa ne tyydyttävät inhimillistä perustarvetta saada helppoja, yksinkertaisia ja kokonaisvaltaisia – siis stereotyyppisiä – vastauksia. Pohdin tässä esseessä poliittisten stereotyypioiden muodostumista ja käyttöä Sakari Hännisen ja Kari Palosen toimittaman *Lue poliittisesti – Profiileja politiikan tutkimukseen* (2004, Jyväskylä: Kopijyvä Oy) -teoksen stereotyyppisiä käsitteleviin artikkeleihin nojaten.

Stereotypian määritelmä

Suomen kielen ”stereotypia”-sanana taustalta löytyvät kreikan *stereos* (kiinteys) ja *tupos* (imago, vaikutelma). Stereotyyppiä on siis kyse kiinteästä vaikutelmasta, vakiintuneesta käsityksestä jostain asiasta, ryhmästä tai ryhmän muodostavista yksilöistä. Lähtökohtaisesti miellämme stereotyypit negatiivisiksi – jokin asia on ”vain” stereotyyppi, eikä vastaa todellisuutta. Mutta stereotypia voi olla luonteltaan myös täysin neutraali tai jopa positiivinen (s. 168). Kyse on vakiintuneista käsityksistä, tavastamme hahmottaa ja luokitella ympäröivää maailmaa. Stereotypiat voivat olla yht'aikaa sekä väline että tavoite: käytämme niitä helpottaaksemme kokonaisuuksien ymmärtämistä ja syy-seuraus-suhteiden hahmottamista, mutta toisaalta poliittinen kulttuuri myös itsetarkoituksellisesti tuottaa stereotyyppisiä, esimerkiksi ”sosiaalipummeista”, ”riistokapitalisteista” tai ”siisteistä sipoolaisista”.

Moderni informaatiohäyky, jatkuva tiedon tulva, ruokkii sellaista kulttuuria, jossa käsitellään enimmäkseen stereotyyppisiä. Stereotypiat mahdollistavat nopean tiedon käsittelyn ja prosessoinnin omaa käyttöä varten. Tässä mielessä poliittisen kulttuurin merkitys on siis nykypäivänä korostuneempi kuin ehkä koskaan aikaisemmin: tuottamalla stereotyyppisiä ja vaikuttamalla niihin vaikutamme modernin yhteiskunnan tärkeimpään osaluueeseen - tietoon ja sen käsittelyyn muotoihin.

Asenteiden ja ennakkokäsitysten poliittisuus

Päinvastoin kuin monet politiikan teoreetikot, sovjetologi Archie Brown ymmärtää poliittisen kulttuurisen dynaamiseksi ja monimuotoiseksi, jatkuvasti muuttuvaksi kokonaisuudeksi. Dominoiva ja virallinen poliittinen kulttuuri ovat Brownin mukaan kaksi täysin eri asiaa: johtavan luokan ideat eivät välttämättä ole johtavia ideoita. Hän jakaa poliittisen kulttuurin neljään eri luokkaan, tasoon tai portaaseen (s. 174 - 175):

1. *Unified*
2. *Dominant with various political subcultures*
3. *Dichotomy political culture*
4. *Fragmented*

Ensimmäisen kategorian yhtenäisessä poliittisessa kulttuurissa kyse on reaalisesta kommunistiutopiasta, jossa lähes koko kansa on samojen ajatusten ja ideologioiden takana ja kaikki käyttävät samaa poliittista kieltä. Sen toteutuminen käytännössä on siis äärimmäisen epätodennäköistä.

Yleisin malli on todennäköisesti toinen, jossa on vallitseva kulttuuri ja laaja alakulttuurien kirjo. Tämä on stereotyyppien kannalta hedelmällisintä kenttää: virallinen valtaapitävä taso käyttää eri stereotyyppiä kuin alakulttuurit, alakulttuureilla keskenäänkin ne poikkeavat ja useimmiten stereotyyppi asiasta X voi olla täysin eri tavalla muodostunut eri tahojen keskuudessa. Alakulttuurit joutuvat sopeutumaan vallitsevaan poliittiseen kulttuuriin, kun ne haluavat ”päivänvaloon” tai kanssakäymiseen valtaapitävien kanssa.

Kolmannessa tyypissä poliittinen kulttuuri on jakautunut kahtia eikä alakulttuureilla ole samanlaista sijaa: ne ovat sulautuneet jompaan kumpaan ”leiriin”. Tällainen poliittinen kulttuuri on hyvin yleistä kriisien ja konfliktien täyttämässä ympäristössä, jossa suurin yksimielisyys on muutoksen tarpeessa. Stereotyypit ovat vahvasti bipolaarisia ja tarkoitushakuisia, ne palvelevat ”leirien” tarpeita ja poliittista agenda.

Neljännessä, hajonneessa, mallissa ei voida enää puhua stereotyypeistä. Stereotypian määritelmän mukaisesti kyseessä ovat vakiintuneet, kiinteät käsitykset asioista, mutta täysin hajanaisessa poliittisessa kulttuurissa asioista ei voida olla riittävästi yhtä mieltä, että voitaisiin puhua stereotyyppioista saati niiden tuottamisesta. Pyrkimystä niiden tuottamiseen varmasti olisi, mutta käyttämättömillä stereotyyppioilla on sama kohtalo kuin lukematta jääneellä kirjallisuudella tai laulamattomilla sävelmillä. Kussakin eri poliittisen

kulttuurin luokassa vallitsevat asenteet ja niistä kumpuavat stereotyypit ovat muodoltaan ja sisällöltään keskenään poikkeavia.

Suomalaisuuden stereotyyppi

Viime aikoina on käyty taas keskustelua Suomi-imagosta maailmalla ja niin sanotun suomalaisen brändin vetovoimaisuudesta. Suomalaisuuden ja ”suomalaisuuteen” kuuluvien käsitteiden määrittely on malliesimerkki stereotyypin määrittelystä, jossa määrittäjät kuuluvat itse stereotyyppiin. Myös suomalaisuutta voidaan käsitellä monella eri tasolla, ja suomalaisuuden stereotyyppi mielletäänkin myös suomalaisten itsensä keskuudessa monin eri tavoin, puhumattakaan siitä, miten Suomea ja suomalaisia *an sich* tuntemattomat ihmiset käsittelevät stereotyyppiä maasta ja kansasta Pohjoismaiden perukalla.

Monet suomalaisuuden stereotyyppioista ovat sidoksissa territorioon, geopoliittiseen positioon. Suomi nähdään toisaalta joko läntisen sivistyksen portinvartijana, tai sitten rajamaana, välittäjänä idän ja lännen välillä. Edellisessä tapauksessa korostetaan erilaisuutta slaavilaisuuteen ja erillisyyttä neuvostoajan itäblokista, jälkimmäisessä samanlaista melankolista maailmankuvaa ja jaettua tapakulttuuria. Kahtiajakoisuus korostuu eritoten Karjalan suhteen: kuuluuko se itään vai länteen, Suomeen vai Venäjään, Skandinaviaan vai Uraliin? Vallitseva stereotyyppi on ollut pitkälti riippuvainen poliittisesta ilmapiiristä ja valtakunnassa vallinneesta ”suomettumisasteesta” - tarpeen mukaan geopoliittisella stereotyyppillä on haluttu joko vahvistaa itsenäisen Suomen asemaa Venäjän yhteydessä, painottaa ystävyyttä ja avunantoa tai korostaa länsimaista paremmuutta.

Yksi suosituimmista stereotyypeistä on suomalaisuuden homogeenisuus, yhden vakiintuneen ”suomalaisuuden” käsitteen ylläpitäminen. Alueellisia, niin sanottuja heimo-, identiteettejä vähätellään, korostaen kansallista yhteyttä. Tätä samaa ruokkii suomalaisuuden erottaminen ennen kaikkea muista kansalaisuuksista, kuten ruotsalaisista ja venäläisistä, ei niinkään keskinäinen hämäläisten erottaminen savolaisista tai karjalaisten erottaminen pohjalaisista. Samalla pidetään yllä myös käsitystä siitä, että kaikki monimuotoisuus ja -kulttuurisuus olisi lähtökohtaisesti suomalaisuuden ulkopuolista, jopa tiettyssä mielessä suomalaisuutta uhkaavaa. Suomalaisuuden näkeminen yhtenä tiettyinä arkkityypinä, joka ei salli variaatioita eikä monimuotoisuutta, kaventaa erilaisuuden hyväksymistä kaikissa sen muodoissa: etnistä, uskonnollista, kulttuurillista, ideologista. Näin stereotyyppillä on

myös tavallaan ajatuspoliisin voima – on asioita ja ideoita, jotka ovat ”suomalaisia”, ”isänmaallisia”, ”rehtejä” ja ”oikeita” (s. 35).

Kiinalainen stereotyyppi eurooppalaisuudesta

Pekka Korhonen pohtii artikkelissaan sitä, miten nykyeurooppalaiset ovat tottuneet tarkastelemaan itseään lähinnä omasta ja pohjoisamerikkalaisesta näkökulmasta, jättäen huomiotta monia mielenkiintoisia katsantokantoja. Hän ottaa esiin kiinalaisen tavan nimetä Eurooppa: *Ouzhou* (欧洲), oksennuksen manner.

Lähtökohtana on 1500- ja 1600-lukujen jesuiitalähetysaarnajien kontakti ulkomaailmasta sulkeutuneeseen Kiinaan ja Kiinan sisälläkin kansasta eristäytyneeseen valtaeliittiin. Esimerkiksi paavin täytyi nimellisesti alistua Kiinan keisarin alamaiseksi, jotta häntä edustaneet jesuiittamunkit saivat tasavertaisen neuvottelukumppanin statuksen. Eurooppalaisten jesuiittojen tuli omaksua kiinalainen kulttuuri, pukeutumistavat ja hallita kieli, jotta heidät voitiin ymmärtää millään tavalla tasavertaisina kiinalaisten kanssa. Stereotyyppi Euroopasta, mikä tiettyyn rajaan asti tarkoitti Kiinan näkökulmasta kaikkea Kiinan rajojen ulkopuolista, oli barbaria ja kaaos – kosmoksen vastakohta, kaiken hyvän ja järjestäytyneen ulkopuolella, sekavaa, mystistä ja tarpeetonta tuntoa.

Kiinalaisuus koettiin kiinalaisten, erityisesti valtaapitävän luokan, toimesta täysin yliverlaiseksi ja vertailukelvottomaksi muiden, ala-arvoisten kulttuurien kanssa. Eurooppalaiset olivat siis ensisijaisesti brutaaleja, sivistymättömiä barbaareja, joilla ei ollut minkäänlaista sivistystä tai kulttuurihistoriaa. Stereotyyppi kirjasivistystä omaamattomasta barbariasta oli niin vahva, että sen pystyi rikkomaan vain sulautumalla täydellisesti kiinalaiseen kulttuuriin ja esittämällä eurooppalaisia viisauksia ja pyhiä kirjoituksia kiinaksi kirjoitettuna. Tykkilaivat ja kolonialistiset saavutukset eivät olleet mitään niin kauan kuin ne eivät vaikuttaneet Kiinaan.

Stereotyyppi eurooppalaisuudesta on, kuten stereotyypit yleensä, tiedostamaton asia. Se on lähes alitajuntainen tapa käsitellä vierautta, ”toiseutta”, ulkopuolisuutta. Jonkun toisen stereotyyppi on helppo tuomita ulkopuolisen silmin eri lähtökohdista tarkasteltuna. Kyllähän Korhonen itsekin lankeaa stereotyypin käyttöön kertoessaan jesuiittojen sopeutumisesta kiinalaiseen kulttuuriin:

” Eurooppalaisten piti muuttaa koko käyttäytymistapansa. Heidän täytyi lopet-

taa kiireisen näköinen käveleminen, kovalla äänellä puhuminen, ääneen nauraminen, sekä käsien heiluttaminen puhuessa. He eivät myöskään saaneet näyttää pienintäkään merkkiä kiivastumisesta – mikä oli vaikeaa italialaisille – vaan heidän täytyi aina käyttäytyä ystävällisellä, kohteliaalla ja arvokkaalla tavalla, lempeä hymy huulillaan säilyttäen. ” (s. 25)

Tässä kontekstissa voidaan ajatella kyseessä olleen vain leikkimielisen heiton. Mutta missä kohtaa veljellinen leikittely loppuu ja äärinationalistinen, leimaava ja alistava stereotypia alkaa, on aina varsin häilyvä raja. Sen hahmottaminen kyseisen poliittisen kielen ja kulttuurin ulkopuolelta voi olla täysin erilainen prosessi kuin sisältä päin.

Sionistinen stereotyyppi holokaustista ja sotarikoksista

Toisen maailmansodan jälkeinen systemaattisen juutalaisvainojen jälkipuinti sekä natsi-Saksan sotarikollisten oikeudenkäynnit ovat vahvasti sidoksissa itsenäisen Israelin valtion syntyyn ja muotoon. Samaan vyyhtiin liittyvät myös stereotyypit holokaustista, juutalaisuudesta ja rikoksista ihmisyyttä (*hostis humani generis*) vastaan – miten ne ovat muodostuneet ja miten ne on muodostettu. Esimerkiksi stereotyyppi juutalaisuudesta elää siinä missä suomalaisuuden tai eurooppalaisuuden vastaava: Israelin ollessa ennen kaikkea etuoikeutettujen, valikoitujen ihmisten joukko juutalaisuuden määritelmä oli tiukka; kun lukumääräinen ylivoima palestiinalaisista tuli ajankohtaisemmaksi tavoitteeksi, ”juutalaiseksi” ja siten israelilaiseksi kelpasi paljon löyhemmin perustein. Stereotyyppi on sekä syyettä seuraustekijä Israelin poliittisessa kulttuurissa, jossa koko valtion olemassaolon oikeutus on jatkuvaa kamppailua.

Amerikanjuutalainen Hannah Arendt korosti natsirikosten poliittista aspektia, sitä miten rikos ihmisyyttä tai rikos inhimillisyyttä vastaan olivat kaksi eri asiaa, ja miten stereotyyppi natsista, Hitlerin Saksasta ja sotarikollisista oli tietyssä mielessä metafyyssistä. Hahmotelma ”pahuudesta”, jostain ylliluonnollisesta ja yli-inhimillisestä, jota ei voida hahmottaa saati tarpeeksi edes rangaista inhimillisin keinoin, oli ennen kaikkea luomalla luotu stereotyyppi natsien sotarikoksista (s. 64). Arendt sysää ”pahuuden” tyystin syrjään, ja korostaa sitä, että näissä nimenomaisissa rikoksissa kyse on inhimillisen perusoikeuden, maailman jakamisen, kieltämisestä tietyltä ihmisryhmältä, tässä tapauksessa juutalaisilta, tietyn ihmisryhmän toimesta, tässä tapauksessa Saksan kansallissosialistien.

Ylliluonnollisen pahuuden varaan muodostettu stereotypia sotarikoksista ha-

30.5.2010

kee tukea ja samalla tukee stereotyyppiä holokaustista: yksipuolisesta ja yksiselitteisestä juutalaisten kärsimyksestä. Tämä stereotyyppi unohtaa muut totalitarismin uhrit, kuten kehitysvammaiset, homoseksuaalit ja romanit, sekä piirtää juutalaisille viattomuuden ja syyttömyyden sädekehän. Todellisuudessa monet juutalaisista kavalsivat monia juutalaisperheitä omaa etua tavoitellakseen ja moniin kauheimpiin ghettojen ja keskitysleirien hirtteihin olivat syyllisiä juuri saksalaisten värväämät juutalaispoliisit (*Jüdischer Ordnungsdienst*). Stereotyyppiin holokaustista nämä historialliset tosiasiat eivät kuitenkaan mahdu, koska holokausti edustaa sellaista ”pahuutta”, jota ei haluta inhimillistää – näin ollen inhimillisyys, juutalaisuus, ei voi olla osallinen tällaisessa pahuudessa. Arendtin mukaan tällainen käsitys ei kuitenkaan alleviivaa juutalaisvainojen kauheutta, päinvastoin, tällaisen stereotyypin viljely vain horjutti asiantilan vakavuutta. Pahan luonteessa ei hänen mukaansa ollut mitään taivaallista, jumalallista tai välttämätöntä (inhimillisen käsittelykyvyn ulkopuolella) – kyse oli uudesta ja häikäilemättömästä, mutta historian mittakaavassa banaalista ja pinnallisesta (s. 67).

Stereotyypin poliittisuus

Stereotyyppien poliittisuus voi edellä mainittujen esimerkkien valossa olla siis tiedostamatonta, tietoista tai sekä että. Kaikkein naiivein näkökanta on ajatella, että se on vain tapamme hahmottaa maailmaa, eikä siihen liity minkäänlaista taustalla vaikuttavaa agenda tai manipulaatiota. Toisella ääreläidalla on käsitys, jonka mukaan kaikki stereotyypit (sekä käsitteet, nimet ja kategoriat) ovat poliittisia tekoja, joihin sisältyy lähtökohtaisesti aina jokin valta-asetelmallinen kysymys. Mustavalkoisen ajattelun rinnalla voidaan tietysti myös ajatella stereotyyppien muodostuvan muiden käsitteistöjen ohella inhimillisen toiminnan, tarkoitusperäisen poliittisen agitoinnin sekä osittain vahingon (sattuman) yhteisenä tuotoksena.

Katsoisin, että arendtilainen käsitys kaikesta ihmisten välisestä *toiminnasta* poliittisina tekoina soveltuu parhaiten stereotyyppien määrittelyn ongelmaan. Kaikki inhimillinen interaktio on luonteeltaan poliittista, omaa intressiä edistävää ja muiden mielipiteisiin vaikuttamiseen pyrkivää. Siinä ettemme koe jotain stereotyyppiä poliittiseksi on ennemminkin kyse kollektiivisen unohtamisen ja muistamisen problematiikasta kuin siitä etteikö stereotyyppi sitä olisi. Stereotyyppi savolaisesta kieroudesta ja jahkailevasta ”savolai-

sesta mentaliteetista” voi vaikuttaa meille ensisilmäyksellä etymologiselta, kielitieteellisesti perusteltavalta, tai sosioekonomiselta, kaskiviljelykseen ja karuissa oloissa selviytymisessä auttaneeseen konservatismiin liittyvältä, seikalta. Mutta pohjimmiltaan, aivan alunperin, kyse on kuitenkin erilaisuuden ja yhtenäisyyden politiikasta. Siitä, miten vauraammassa Hämeessä, Varsinais-Suomessa ja Pohjanmaalla on luotu käsitys ”erilaisista savolaisista”, joiden toiseuden kautta kyetään edistämään omaa paremmuutta ja yhtenäisyyttä, toisaalta toteamaan miten kaikessa erilaisuudessaan Suomen heimot ovat yhtä ja samaa kansaa. Tämä poliittisuus on voinut vaikuttaa aalloissa, historiallisen ajan mittaan erilaisina jaksoina, poliittisuudella on voinut olla vaihtelevia, jopa ristiriitaisia, päämääriä, ja mitään johdonmukaista kausaliitteitä tai yhteneväisyyttä nykyisin vallitsevaan stereotyyppiin ei välttämättä enää ole.

Kuvitellaanpa vaikka stereotyyppi ”maalaisesta”, johon sisältyisi sellaisia ominaisuuksia kuten luonnonläheisyys ja epäluuloisuus auktoriteetteja kohtaan, ja joka olisi syntynyt 1600-luvulla. Jos ”maalaisella” on tarkoitettu 1600-luvulla vallitsevan luokan omaisuutta eli ”ihmiskarjaa”, 1700-luvulla alhaista ruumiillisen työn tekijää, 1800-luvulla typerää (sosialistista) radikaalia, mutta 1900-luvulta alkaen maaseudun asukasta, ei se tee maalaisuuden stereotyyppistä ei-poliittista. Stereotyyppi on saattanut muuttua ja sen käyttötarkoitus ei ehkä ole enää sama, mutta sen alkuperä on kuitenkin poliittinen. Vasta stereotyyppin hävittyä käytöstä, voidaan sanoa että myös sen poliittisuus katoaa – siinä vaiheessa kun ei enää puhuta joukosta ”maalaisia” tai ”maalaisista” asenteista, käytöstavoista, kulttuurista ja niin edelleen, voidaan sanoa että stereotyyppiä ei ole enää olemassa eikä sillä ole poliittista ulottuvuutta. Poliittikkaa on myös jonkin asian leimaaminen muuta paremmaksi tai jollain yleistävällä tavalla erilaiseksi, ei ainoastaan negatiivisessa sävyssä. Käsitys esimerkiksi Toledon teräksestä on poliittinen siinä mielessä, että sillä haluttiin erottaa kastilialainen miekantaontakulttuuri toisenlaisesta, ei siis sinällään huonommasta, ja asettaa tietty, keskiajan puitteissa mahdollinen, standardisoitu laatunormi (”kuin Toledon terästä”). Kaikki toledolaiset sepät eivät suinkaan olleet maailman parhaita eivätkä ainoastaan toledolaiset sepät olleet maailman parhaita. Stereotyyppillä oli kuitenkin poliittinen (sekä markkinoinnillinen) käyttöarvonsa.

Loppupäätelmät

Stereotyyppit ovat ennen kaikkea, kaikessa yksinkertaisuudessaan, yleistämistä. Niitä käytetään asioiden käsittelyyn yleisemmällä ja epätarkemmalla tasolla. Kysymys käsittelyn muodosta ja perusteista on sitä, mikä on poliittista. Täytyy siis tehdä konkreettinen ero poliittisten stereotyyppien ja stereotyyppien poliittisuuden välille. Kaikki stereotyyppit ovat mielestäni luonteeltaan poliittisia, mutta kaikki stereotyyppit eivät ole ”poliittisia stereotyyppioita”. Stereotyyppien poliittisuuden tuntomerkit täyttyvät silloin, kun vallitseva käsite kyseisestä yleistyksestä on poliittisia tarkoituspäätä varten muokattu tai muokkauksen alla – käytännössä siis aina. Poliittisen stereotyyppien tuntomerkit taas täyttyvät, kun kyseessä on politiikkaa ja/tai poliittisuutta koskeva stereotyyppi. Käsite esimerkiksi oikeisto-vasemmisto-akselista on poliittinen stereotyyppi, jolla yksinkertaistetaan, tavallaan selvennetään, poliittisten (pää)ideologioiden jakautumista ja tavoitteita. Poliittisia stereotyyppioita voivat olla esimerkiksi yhden tahon altruismi ja epäitsekkäisyys tai vastaavasti jonkin toisen tahon häikäilemätön lobbaaminen ja omien etujen ajaminen.

Stereotyyppien on samanlainen sijansa poliittisessa retoriikassa kuin millä tahansa muilla käsitteillä tai nimityksillä. Tiettyyn pisteeseen asti kaikkia käsitteitä voidaan pitää stereotyyppienä. Olennaisinta on, että sekä toimijat (oraattorit) että yleisö kykenevät erottamaan, milloin puhutaan tilastollisista merkitsevyyksistä, milloin tosiasioista, milloin mielikuvista, milloin stereotyyppienä. Tahaton tai tahallinen sekaannus ja väärinymmärrys antavat aina mahdollisuuden laajamittaiselle manipulaatiolle, mikä tiettyssä mielessä voidaan nähdä kaiken retoriikan tavoitteena, mutta laajamittaisemmin ja perinteisiin oikeudenmukaisuuskäsityksiin nojaten virheellisenä retorisenä keinona.